ISSN 1392-1681

ELITO IR DEMOKRATIJOS SAMPRATA TARPUKARIO LIETUVOS POLITINĖJE MINTYJE

SAULIUS ŠILIAUSKAS

XX a. pirmojoje pusėje Europos politinėje mintyje pradėjo formuotis konkurencinio elitarizmo demokratijos samprata, kuri reiškė esminę tradicinės demokratijos teorijos transformaciją. Efektyvios valstybinės valdžios formavimo problema tarpukario Lietuvoje sukėlė ideologinę polemiką dėl autoritetų, vadų ir demokratijos santykio. Nors kai kuriuose krikščioniškosios srovės atstovų tekstuose ir galima aptikti sąsajų su naujuoju elitarizmu, tačiau jos nebuvo plėtojamos. Valdymo struktūrų funkcionavimas tarpukario Lietuvos politinėje mintyje buvo interpretuojamas antidemokratinio elitarizmo arba antielitarinio demokratizmo paradigmoje. Straipsnyje teigiama, kad naujojo elitarizmo nuostatų įtvirtinimas galėjo priartinti politinį mąstymą prie realistiškesnio moderniosios demokratijos supratimo. Atskleidžiamos priežastys, dėl kurių demokratinės srovės nebuvo pasirengusios įtraukti į politinį mąstymą konkurencinio elitarizmo demokratijos idėjų.

Kalbant apie demokratiją kaip valdymo sistemą, iškyla kontroliuojančių grupių ir vadovybės formavimo problema. XX a. pradžioje klasikinio elitarizmo teoretikai išryškino vieną tradicinės demokratijos teorijos trūkumą: vadovaudamasi tiesioginės, t.y. horizontaliosios demokratijos idealais, ši teorija nesuprojektavo lygybės kaip vertybės į atstovaujamosios (vertikaliosios) demokratijos lygmenį. Pasak Giovanni Sartori, pagrindinės politinio žodyno są-

---

Saulius Šiliauskas – Vilniaus universiteto doktorantas, Klaipėdos universiteto Politologijos katedros dėstytojas.

© Saulius Šiliauskas, 1998

Straipsnis įteiktas redakcijai 1998 m. vasario 6 d.

vokos – „valdžia", „valdymas", „vyriausybė", „valstybė", „prievarta" – charakterizuoja hierarchinę kolektyvinių bendrijų struktūrą arba vertikaliąją politikos dimensiją. Demokratijos teorija pripažino, bet deramai neįteisino vadovybės reikšmės[1].

Atsakydama į elitaristų iššūkį, demokratinė mintis dar iki Antrojo pasaulinio karo pradėjo keisti savo metodologines nuostatas, reinterpretavo demokratinio dalyvavimo, tautos suvereniteto ir kitus demokratijos aspektus. Fundamentali demokratijos teorijos transformacija yra susijusi su Makso Weberio ir Josepho Schumpeterio darbais, padėjusiais pagrindus *konkurencinio elitarizmo demokratijos teorijai*, procedūrinės demokratijos krypčiai. Kadangi vis labiau racionalizuotame pasaulyje žmogus pats atsako už savo vertybinį pasirinkimą, tai demokratija gali būti pateisinama tik procedūriniu pagrindu. Moderniąją demokratiją jie vadino politiniu metodu, kuris leidžia rinkėjams reguliariai išsirinkti vadovybę iš konkuruojančių politinių elitų.[2] Nauja, ribota demokratijos samprata leido elitines politinės raidos tendencijas suderinti su realiai veikiančiomis demokratinėmis institucijomis ir tuo pačiu minimaliai apibrėžti demokratijos turinį. Pradėta suvokti, kad demokratijos idealai tik iš dalies modifikuoja politinės sistemos hierarchines struktūras.

Ar tarpukario Lietuvos politinė mintis, spręsdama valdžios formavimo problemą, atkreipė dėmesį į prasidėjusius demokratijos teorijos pokyčius? Kaip valdymo sampratai darė įtaką elitarizmas? Ar galima demokratinėje tradicijoje įžvelgti mąstymo poslinkių nuo horizontalaus į vertikalųjį demokratijos lygmenį? Kodėl konkurencinio elitarizmo demokratijos modeliui nebuvo lemta atlikti politinės sąmonės „modernizatoriaus" funkcijos?

Atsakius į šiuos klausimus, geriau suprastume tarpukario Lietuvos politinės minties vėlavimo priežastis, teorines bei ideologines politinių srovių sąsajas su politinės filosofijos tendencijomis Europoje.

Aptarę XX a. 4-ojo dešimtmečio politinių srovių požiūrį į valdžios formavimo problemą, antrojoje straipsnio dalyje pasvarstysime, kodėl konkurencinio elitarizmo demokratijos modelis, kurį laikytume demokratinės minties modernėjimo požymiu, nesusilaukė pripažinimo tarpukario Lietuvos politinėje mintyje.

1. Diskusija dėl autoritetų, vadų ir demokratijos

XX a. 4-ajame dešimtmetyje demokratinė mintis nebegalėjo ignoruoti akivaizdaus fakto, kad modernioje demokratijoje paaštrėjusi vadovybės formavimo problema reikalauja naujo požiūrio į lygybės idealo realizavimą hierarchinėje visuomenės valdymo sistemoje. Autoritarizmo ideologai manė, kad efektyvaus valdymo prioritetas verčia orientuotis į nedemokratinį režimą. Demokratijos ir autoritarizmo šalininkai ieškojo atsakymo į klausimą: kas yra autoritetai ir vadai? Ar tai yra daugumos žmonių pasitikėjimą pelnę ir teisėtai valdžią gavę politikai, sudėtinė demokratinės valdžios sistemos dalis? Ar nesusipratusių masių vedliai, geriau už kitus žinantys tautos objektyvius tikslus, todėl neprivalantys atsiskaitinėti savo pavaldiniams? Koks eilinių piliečių vaidmuo valdymo procese – pasyvaus subjekto ar balso teisę turinčio aktyvaus valdžios formavimo dalyvio?

Diskusija šiais klausimais turėjo papildomą potekstę: politinė mintis siekė įveikti valdžios legitimavimo krizę, kilusią po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Tautininkai kartu su visa susikompromitavusia, anot jų, demokratijos ideologija ir praktika atmetė ir racionaliai legalųjį valdžios pateisinimą. Liaudininkų ir socialdemokratų ideologai pasisakė ir prieš antidemokratinės minties bandymus „autoritetu“ tradiciškai legitimuoti autoritarizmą, ir prieš pastangas „vado“ dėka charizmatiškai pateisinti režimo „totalitarizavimą“. Tarp šių nuostatų ir vyko bekompromisinė polemika. Savaiminio autoritetų ar vadų iškilimo koncepcijai demokratijos ideologai priešpastatė rinkimų, kaip vienintelės efektyvios vadovybės formavimo priemonės, idėją. Krikčioniškoji politinė mintis, kritikuodama kairiųjų pernelyg racionalizuotą ir tautininkų hipertrofuotai personalizuotą valdymo sampratą, siūlė nuosaikiai tradicinį valdžios pateisinimą.

Idėjinėje polemikoje politinės srovės rėmėsi bendraminčių užsienyje išsakytais argumentais. 1931 m. liaudininkų žurnale „*Varpas*“ buvo išspausdinti tuometinio Čekoslovakijos užsienio reikalų ministro Edvardo Benešo samprotavimai apie demokratiją. Vadovybės problemą jis pavadino demokratijos sunkumų branduoliu: „Kaip demokratijoje turi būti kuriamas ir palaikomas autoritetas? Kaip, teoriškai visiems galint dalyvauti sprendimuose, esant įsitikinimų, spaudos ir susirinkimų laisvės principui, esant laisvai diskusijai ir kritikai, faktiškai viskas bus sprendžiama saujelės asmenų?„[3] Oligarchinę tendenciją, anot E. Benešo, turėtų atsverti demokratinis

autoritetas, pasižymintis kompetencija ir politiniu talentu, teisumu ir atsidavimu demokratijai, asmens doroviniu vertingumu ir kilnumu. Demokratijos autoritetas turėtų demokratiškai auklėti vadus ir mases[4]. Autoriteto ir vado sąvokos pakankamai aiškiai išskirtos, į pirmąją vietą iškeliant demokratinės vadovybės formavimosi problemos etinį bei pedagoginį aspektus.

Panašiai demokratinio autoriteto problemą interpretavo ir kairiųjų liaudininkų ideologas Juozas Mantvila (J. Lazauskas). Jis teigė autoritetą esant demokratiniu, jei šis: 1) pripažįstamas sąmoningai, laisva valia; 2) duodasi lengvai kontroliuojamas; 3) esant reikalui lengvai pašalinamas, net pats pasišalina, kai pastebi, kad jau neturi pasitikėjimo[5]. Tikroji demokratija esanti ir tikroji aristokratija, nes „ji gali suderinti stiprią autoritetingą valstybės valdžią su kritikos laisve ir su visų visuomenės elementų bendradarbiavimu valstybės gyvenime"[6]. Demokratija neneigianti hierarchijos ir autoritetų. Kultūringa ir dora liaudis savo kritiniu nusistatymu iškelianti teisingus ir sugriaunanti klaidingus autoritetus. Kritika reiškianti pasirinkimą, o balsavimas – šio pasirinkimo išraišką[7].

Autoritarinio režimo šalininkams rūpėjo įtvirtinti masių politinėje sąmonėje tokią valdžios ir piliečių santykių sampratą, kurioje nebeliko vietos valdžios kontrolės procedūroms. Po perversmo rašytuose straipsniuose vienas pagrindinių jų demokratijos kritikos motyvų buvo tvirtinimas, kad demokratija neigianti autoritetą ir sukelianti anarchiją. Nuo 4-ojo dešimtmečio autoriteto-demokratijos priešstatą antidemokratinėje mintyje vis labiau nustelbė vado problema[8].

Lietuvos politinių srovių nesutarimai politinės vadovybės formavimo klausimu, pasak Valentino Gustainio, kilo dėl „klaidingo demokratijos supratimo", kuris reikalaująs, kad politinė išmintis būtų surandama įvairiais balsavimo keliais, kad ji ateitų iš apačios. „Tautininkai mano, kad vadai pasireiškia ir ateina patys"[9]. 1933 m. *Naujojoje Romuvoje* analogišką vadų ir demokratijos santykio sampratą išdėstė ir Vladas Juodeika. Vadai reikalingi tautos valiai pasireikšti. Demokratijos teorija nežinanti tikrojo vado esmės, o demokratinė realybė neleidžianti jiems iškilti, nes demokratinis valdymas – tai minios valdymas. Vadas neišrenkamas, jis pats save vadu padaro. Demokratinė pedagogika negalinti padėties ištaisyti, nes neįmanoma to paties asmens išauklėti taip, kad jis būtų geras pilietis – valdinys ir autoritetingas vadas. O specialus vadovybės

rengimas reikštų pačios demokratijos laidojimo pradžią – antrino R. Michelsui V. Juodeika[10].

J. U. pasirašęs oponentas teigė, kad V. Juodeika įsivaizduoja tokią demokratiją, kokios nėra. Būtina atskirti demokratijos funkcionavimą nuo jos principų. Vadai, kurie iškyla iš aplinkos, atstovauja oligarchinei, o masės – demokratinei tendencijai. Tarp šių tendencijų vykstanti nuolatinė kova. Demokratinis valdymas, anot J. U., yra valdymas vadų, kurie turi masių pasitikėjimą[11].

Atsakydamas į tai, V. Juodeika rašė, kad J. U. nepagrįstai išplėtė demokratijos sąvoką. „Atpalaidavęs demokratinę santvarką nuo bet kokių demokratijos teorijos nustatomų principų, J. U. demokratiją paverčia pusiau autokratiniu režimu, o demokratišką vadą – tikru autokratu. <...> Atmetus demokratijos ideologiją, nieko nebelieka iš demokratijos praktikos"[12]. Toks teorinis ir ideologinis nenuoseklumas, pasak V. Juodeikos, bylojąs, kad „mirties agonijoje atsidūrusi demokratija stengiasi dar atsigriebti, dar sukaupti paskutines savo pajėgas ir svetimomis jos dvasiai priemonėmis žūtbūt atsilaikyti. Bet veltui. Prieš naująjį voliuntaristinį amžių turės visiškai kapituliuoti bevalė demokratija"[13].

Diskusija *Naujojoje Romuvoje* išryškino abiejų pusių idėjinius prioritetus ir teorinius akcentus. Kartu ji atskleidė ir silpnąsias oponentų argumentacijos vietas. Demokratijos kritikai teisingai atkreipė dėmesį į tai, kad klasikinė demokratijos teorija, kurios pagrindinis idealas – politinė lygybė, nebepajėgė adekvačiai atspindėti XX a. socialinės ir politinės tikrovės, kai vis daugiau valdžios koncentravosi valdymo piramidės viršūnėje. Tačiau jie neįžvelgė, kad politi-nio gyvenimo realijos gali priversti demokratijos ideologus ieškoti subtilesnių, demokratinių principų neatmetančių hierarchijos įteisinimo būdų. Europos demokratinė mintis siekė įprasminti tokią valdžios sampratą, kuri paliktų eiliniams piliečiams sprendžiamojo balso teisę, formuojant ir kontroliuojant valdžios struktūras. Be to, diskusijos dalyviai, ieškodami demokratijos tik struktūrose, ignoravo jų sąveikos momentą, kuriame ir glūdi, pasak G. Sartori, lemiama struktūrų reikšmė[14].

Demokratijos nesugebėjimas iškelti tinkamų vadovų, organizuoti efektyvų valdymą, autoritarizmo ideologų požiūriu, vertė orientuotis į priežiūros principais pagrįstą antidemokratinę sistemą. Priežiūros teorija, Roberto Dahlio vadinama grėsmingiausiu demokratijos varžovo – hierarchijos – pateisinimu, remiasi dviem

prielaidomis: 1) visuotinio gėrio ir geriausių priemonių jam pasiekti žinojimas yra „mokslas", sudarytas iš objektyviai galiojančių ir patvirtintų teiginių; 2) tokį žinojimą gali pasiekti tik nežymi mažuma[15]. Lietuvos antidemokratinė politinė mintis priežiūros būtinybę aiškino tuo, kad tik nežymi mažuma tautiškai susipratusių ir valstybės nepriklausomybei nusipelniusių politikų geriausiai išreiškia tikruosius tautos interesus ir žino būdus jiems realizuoti. Tik tautinėje srovėje susiformavę autoritetai gali tapti tikraisiais vadais, kurie, spręsdami tautai ir valstybei iškilusias problemas, neturėtų būti varžomi jokių kontrolės procedūrų ir mechanizmų.

Priežiūros motyvų akcentavimas sustiprėjo tuo metu, kai radikalioji tautininkų dalis pradėjo reikalauti autoritarinio režimo vidaus politikos sugriežtinimo, orientuojantis į itališkąjį fašizmą. Nuo 1933 m. ėjęs studentų tautininkų korporacijos *Neolithuania* žurnalas *Akademikas* faktiškai tapo radikaliųjų tautininkų, voldemarininkų ideologiniu ir teoriniu leidiniu. Jame paskelbtų straipsnių autoriai jau nebesvarstė demokratijos ir vadų santykio problemos, o tiesiog atvirai skelbė vadizmo principu pagrįstos santvarkos gyvybinę svarbą lietuvių tautai ir valstybei. Jų samprotavimai rodė stiprėjantį radikalių antidemokratinių jėgų nepasitenkinimą nuosaikiu A. Smetonos „autoriteto valdžios" režimu, kurį jos siūlė legitimuoti ryžtingesnio vado „valdžios autoritetu".

Teisininkas Bronius Tomas Dirmeikis rašė: „Kultūrinė ir politinė kova visada buvo aistringa ir įtempta. Kovoje viską lemia ir nulems kultūrinio ir politinio karo taktika, sukurta ir sumaniai vykdoma gudraus stratego – vado. Kieno stovykloje talentingesnis vadas, tas ir laimės. Politinio laimėjimo bei kultūrinės pergalės problema yra ne kas kita kaip vadų problema".[16] Suteikdami vadui genijaus savybių, o jo iškilimui mistiškumo, vadizmo apologetai eksploatavo kasdienei politinei sąmonei būdingą iracionalų politinių reiškinių suvokimą. Vado iškilimas ir valdymas negalįs būti moksliškai paaiškinamas, nes „vado asmenyje koncentruojasi bendrinė tautos sąmonė<...> Vadas ir genijus ne minios padaromi. Vado asmenybėje tautos kraujo potencija aktualizuojasi"[17]. Anot Vytauto Alanto, „vado mintis atskleidžia ateities perspektyvas, jis žino ko nori ir, pasiremdamas tautos istorine ir šių dienų tikrove, kuria naują rytojų"[18].

Radikaliųjų tautininkų skelbiamas vadizmas atspindėjo jų siekį spartinti autoritarinio valdymo transformavimą į totalitarinį režimą. Militaristinės terminologijos vartojimas, kalbant apie politinius ir

kultūrinius procesus, iracionalus jų aiškinimas, vado asmenybės susiejimas su „tautos dvasia“ ir jos „tikraisiais“ interesais, kuriems besąlygiškai aukojami atskirų piliečių tikslai – visos šios metodologinės ir ideologinės priemonės turėjo padėti įdiegti į masių politinę sąmonę jų bejėgiškumo jausmą ir poreikį nusilenkti stipresnei valiai, kurios vedama tauta išspręsianti kilusias problemas. „Bet kuriai idėjai įgyvendinti turi būti vienas asmuo su stipriu, nepalaužiamu charakteriu ir idėjiniu entuziazmu, iš kitos pusės – stipriai organizuotas socialinis junginys, veikiąs darniai ir sąmoningai, konkrečiuose veiksmuose pasiduodąs vadovaujančio asmens valiai“[19]. Vado vedama vieninga ir drausminga tauta įveiksianti demokratijos sukeltą netvarką, intelektualinę sumaištį ir sugebėsianti pasiekti brandesnio Lietuvos ekonominio ir kultūrinio išsivystymo. Daugelio Rytų ir Vidurio Europos šalių politiniai ir kultūriniai elitai buvo panašioje situacijoje: didėjantis atsilikimas nuo modernėjančių Vakarų vertė politinę mintį vienokia ar kitokia forma ieškoti atsakymo į klausimą: kaip priartėti prie Vakarų civilizacijos standartų? Spartesnė modernizacija reikalavo efektyvesnio vadovavimo, kurio buvo pasigendama liberaliojoje demokratijoje.

1934 m. *Akademike* tarp Valentino Gustainio ir Domo Stankūno kilo polemika vado klausimu. Ji atskleidė skirtingų ideologinių nuostatų egzistavimą tautininkų politinėje srovėje. V. Gustainis vado problemą siūlė aiškintis asmenybės ir kolektyvo santykių kontekste. Vado principu organizuota valstybė esanti kolektyvizmo ideologijos, vis labiau įsigalinčios daugelyje šalių, padarinys. Eiliniai žmonės jaučia savo bejėgiškumą prieš galingą kolektyvo mašiną, kuri, anot žurnalisto, yra naujųjų laikų technikos bei rafinuotos civilizacijos išdava. Be priežiūros ir patikimos vadovybės ši mašina galinti sudužti. Vadų ieškojimas aiškintinas ne tik reakcija prieš demokratijos skelbiamą lygybę, bet ir žmonių baime paklysti ir žūti naujųjų laikų mokslų specializacijoje ir technikos stebukluose[20]. Išskyręs sociopsichologines kolektyvizmo stiprėjimo priežastis, jis abejojo vadizmo ideologijos diegimo į politinę sąmonę tikslingumu ir siūlė pagalvoti „ar per didelis susirūpinimas kolektyvu, kuo mažiau atsižvelgiant į atskirus individus, ilgainiui negali pakenkti kaip tik tam kolektyvui, kuris juk iš tų atskirų bet paniekintų individų susideda? <...> Ar Lietuvoje mes nesame pasinėšinę atskirų asmenų, visuomenės komponentų, reikšmę ne tiek paties kolektyvo, kiek to kolektyvo idėjai aukoti?“[21].

Šie V. Gustainio samprotavimai patvirtina išvadą apie jo politinių pažiūrų evoliuciją 4-ajame dešimtmetyje.[22] Vienas pagrindinių tautininkų ideologų, tvirtinęs, kad demokratija trukdanti iškilti tikriesiems vadams, stiprėjant totalitarizmo grėsmei, palaipsniui pripažino liberalių vertybių reikšmę. V. Gustainis ir toliau kritiškai vertino parlamentinės demokratijos laikotarpį Lietuvoje. Bet jis suprato, kad radikaliųjų tautininkų vado valdžios vizija implikuoja nebe lietuviškąjį autoritatizmo modelį, o tiesiog besąlygišką totalitarinės diktatūros įvedimą. Išlikdamas tautininkų veikėju, žurnalistas buvo veikiamas tautinio liberalizmo politinio mintijimo tradicijos, kurioje nuo XIX a. pabaigos formavosi tautininkų srovė.

V. Gustainio oponentas D. Stankūnas atstovavo tai tautininkų daliai, kuri siekė radikalaus atsiribojimo nuo liberalios politinių ir pilietinių laisvių sampratos. Atskiro individo, masės dalelės valia turinti būti pajungta kolektyvo – tautos interesams. Kadangi kolektyvas turi tik norus, tai vadas jam esąs gyvybiškai būtinas, nes tik jis savo valios dėka galįs nukreipti kolektyvą teisinga linkme. D. Stankūnas pateikė tokį vadizmo principu besiremiančios valdymo sistemos vaizdą: „Yra daug vadų, tiktai vienas yra vyriausias. Yra viena valia, kuri veikia mases netiesioginiu – bet tarpišku būdu per daugelį žemesnių vadų, kol nueina iki paskutinės vykdymo stadijos“[23].

Nuo 4-ojo dešimtmečio pradžios Tautininkų sąjungos dokumentuose A. Smetona tituluojamas Tautos Vadu. Bet radikaliesiems tautininkams nepavyko pakeisti nuosaikios autoritarinio režimo krypties valstybėje. Radikaliojo tautininkų sparno ideologų polinkis į diktatūros griežtinimą ir jų atviras simpatizavimas totalitariniams režimams buvo nepriimtinas net kai kuriems nuosaikesniems tautininkams, nekalbant jau apie opoziciją. Lietuvos socialinės sanklodos ir politinės kultūros ypatybės taip pat nulėmė masinės politinės sąmonės orientavimąsi ne į vadizmo šalininkams pageidautiną dinamiškesnį totalitarizmą, bet į ramesnį autoritarizmą, kurio ideologija hierarchinę valdžią teisino patriarchališka autoriteto samprata. Tokia samprata implikavo didesnę veikimo ir mąstymo laisvės erdvę žmonėms, palyginus su radikalų puoselėtu ryžtingo vado valdymu, reikalavusio iš visų besąlygiško paklusnumo.

Kairioji demokratinė politinė mintis (socialdemokratų ir liaudininkų) kritikavo vadizmo šalininkų polinkį mistifikuoti vado instituciją, vartoti militaristinę terminiją. Demokratijos ideologų požiūriu, vadizmo principas esąs neefektyvus šalies vidaus proble-

moms spręsti, nes vadas bejėgis kuo nors sudominti kasdienį darbą dirbančią visuomenę. Fanatiškas mesianizmas ir vadų iškilimas būdingi socialinių ir politinių permainų laikotarpiais. „Vadas dažnai reikalingas ir net būtinas staigiems ir stipriems valstybinės ekspansijos smūgiams, bet ne ramiam kultūriniam tautos gyvenimui kurti"[24]. Demokratijos šalininkai vadovavosi prielaida, kad visas iškilusias problemas visuomenė efektyviausiai išspręstų, jei visi jos nariai turėtų vienodas teises ir galimybes dalyvauti sprendimų priėmimo procese. Vertikalioji valdymo struktūra, jų įsitikinimu, gali sėkmingai funkcionuoti ir demokratijoje, pernelyg nedeformuodama lygybės principo: „Efektyvi valdančiojo elito atranka teįmanoma per kiekvieno piliečio įsisąmoninimą, kad jis yra lygus valstybės kūrėjas, kaip ir visi kiti. Nors tai yra iš dalies fikcija, bet ji reikalauja gerbti kiekvieno teises. Tik taip valstybės vairas pateks į gabiausiųjų, doriausiųjų ir išmintingiausiųjų rankas"[25].

2. Modernios demokratijos sampratos formavimosi kliūtys

Artikuliuoti modernesnę demokratijos sampratą buvo vienas pagrindinių demokratinės minties uždavinių. Tačiau XX a. 4-ajame dešimtmetyje ji nebuvo tam pasirengusi nei ideologiškai, nei teoriškai. Vadovaudamiesi modernesniu demokratijos interpretavimu, demokratinių srovių atstovai būtų galėję produktyviau plėtoti savo demokratijos sampratas ir tvirčiau argumentuoti savo pozicijas idėjinėje polemikoje su autoritarizmo šalininkais. Tačiau *konkurencinio elitarizmo* demokratija jiems buvo pernelyg ribota. Daugelis jų, suprasdami problemos aktualumą ir sudėtingumą, demokratijos ir hierarchinės valdymo struktūros sąveiką, aiškino, remdamiesi normatyvine demokratijos teorija, kuri vertikaliąją politikos dimensiją gana sunkiai įkomponavo į demokratijos deontologiją. Demokratijos ideologai dažniausiai apsiribodavo samprotavimais apie demokratijos principų universalumą. Gilesnei, empiriniais duomenimis pagrįstai vertikaliosios demokratijos problemų refleksijai tarpukario Lietuvoje nesusiformavo palanki intelektualinė atmosfera.

4-ojo dešimtmečio pabaigoje demokratinė mintis pradėjo labiau skirti elito ir masių nuostatas demokratijos idealų atžvilgiu. Tiesa, socialdemokratai bei dauguma liaudininkų tradiciškai elitą laikė didesniu demokratinės santvarkos priešu, o liaudį arba ma-

ses, – tvirtesne jos atrama. Tuo tarpu nuosaikioji demokratinė mintis, įvertindama nedemokratinių režimų įvedimo aplinkybes daugelyje Europos šalių, susiejo demokratijos likimą su elito vertybine orientacija. „Tikru demokratijos ideologijos ramsčiu buvo ne masės, bet negausūs asmenys iš tų, kurie yra apdovanoti dideliu idėjiniu autoritetu"[26] – pritarė T. Masarykui 1940 m. *Židinyje* Paulius Slavėnas. Demokratiniai režimai daugelyje Europos šalių žlugo, anot P. Slavėno, nes elitas prarado atsakomybės jausmą, nesirūpino stiprinti plačiųjų masių demokratinių įsitikinimų ir net pats idėjiškai dezorientavosi, pakliuvęs į materialistinės pasaulėžiūros pinkles. Straipsnio autoriaus išvadą – „politiniai laisvės, lygybės ir brolybės idealai yra suprantami tik mažai žmonių grupei. Demokratija, liberalizmas, parlamentarizmas tam tikra prasme yra verčiau aristokratiški, negu demokratiški sąjūdžiai"[27] – galima vertinti kaip vieną konkurencinio elitarizmo demokratijos teorinio modelio įžvalgų.

Daugiausiai tokių įžvalgų tarpukario Lietuvoje aptinkame krikščioniškosios demokratijos ideologų palikime. Pradedant S. Šalkauskio teiginiais apie „atrinktosios vadovybės" ir eilinių piliečių bendravimą ir baigiant romuviečių ideologų samprotavimais apie „organišką valstybę" – krikščioniškoji politinė mintis visuose savo ideologiniuose ir teoriniuose naujos socialinės ir politinės santvarkos svarstymuose pabrėždavo hierarchiškumo, kaip nustatytos dieviškosios arba ontologinės tvarkos atributo, reikšmę. Juozas Keliuotis 1934 m. rašė: „Hierarchiškumas apsaugo aukštesniąsias gyvybės sritis nuo žemesniųjų įsiveržimo, apgina kultūros ir civilizacijos vertybes, išlaiko organišką gyvenimo santvarką, leidžia žmogaus asmenybei pasireikšti ir jai iškilti"[28].

Kairiųjų srovių ideologai vengė elito vaidmens apmąstymų, laikydamiesi normatyvinės demokratijos teorijos raidės. Tuo tarpu krikščioniškosios demokratijos ideologai kalbėjo apie tokį demokratinį valdymą, kuris negriautų hierarchijos. Kitaip tariant, konservatyvi politinio mąstymo paradigma suponavo krikščioniškąją sąmonę ieškoti valdžios „politinės formulės", išreiškiančios nuosaikios krikščioniškos demokratijos idealą hierarchinėje pasaulėtvarkoje. Todėl autoritetą romuviečiai deklaravo pamatiniu „organinės valstybės" principu. Autoriteto šaltinis, jų įsitikinimu, turįs būti viršasmeninėje srityje: žmogus turi paklusti kitam žmogui dėl pastarojo atliekamų funkcijų, kompetencijos ar asmenybės kilnumo. O autoritarinės santvarkos autoriteto valdžia remiasi žmogaus asmeny-

bę žeminančiu jo valios pajungimu vado valiai. Deklaruodami viršasmeninį autoriteto pobūdį „organinės demokratijos" santvarkoje, romuviečiai tikėjosi išvengti tų kraštutinumų, į kuriuos, pasak jų, krypo autoritarizmas ir liberalioji demokratija[29].

Krikščioniškosios srovės ideologai, skirtingai nuo kitų srovių atstovų, daugiau dėmesio skyrė savo politinėms idėjoms konceptualizuoti. Tuo galima paaiškinti faktą, kodėl konkurencinio elitarizmo demokratijos modelio apraiškų daugiausiai randame krikščioniškojoje politinėje mintyje. Bet, kita vertus, krikščioniškosios srovės ideologai, eksplikavę demokratijos idealus iš transcendentiškos politikai apreikštųjų tiesų ir vertybių sferos, negalėjo apsiriboti pragmatiniu demokratijos, kaip naudingos procedūros, interpretavimu.

Būtina atsižvelgti, kad konkurencinio elitarizmo demokratijos koncepcija tarpukario Europoje tik pradėjo formuotis ir galutinai išsikristalizavo po Antrojo pasaulinio karo. Akivaizdu, kad tarpukario Lietuvos politinė mintis nebuvo pasiekusi tokio brandumo, kuris leistų nuosekliai išplėtoti modernesnę demokratijos sampratą. Demokratinė santvarka Lietuvoje teišsilaikė 6 metus, todėl politinėje sąmonėje dominavo normatyvinis idealios demokratijos suvokimas, trukdęs minimaliai apibrėžti demokratijos turinį ir veikimą realiame gyvenime.

Didžioji politinio ir intelektualinio elito dalis laikėsi antiliberalių, antidemokratinių nuostatų. Tuo tarpu konkurencinio elitarizmo demokratijos koncepcijai būdingas siekis išlaikyti perimamumą su liberaliąja mąstymo tradicija. Demokratinė mintis Lietuvoje vangiai laisvinosi iš perfekcionizmo spąstų arba hipertrofuoto normatyviškumo ir lėtai gręžėsi į realių procesų analizę. Tai prieštaravo konkurencinio elitarizmo demokratijos pradininkų Vakarų Europoje metodologinei orientacijai. Be to, tarpukario Lietuvos politinė kultūra netoleravo politinių nuomonių skirtumo, o autoritarizmas eliminavo iš politinio gyvenimo teisėtą politinę konkurenciją. Visų šių socialinių-politinių ir metodologinių-teorinių prielaidų stoka komplikavo realistiškesnio demokratijos interpretavimo atsiradimą tarpukario Lietuvoje.

Išvados

Efektyvaus vadovavimo klausimą tarpukario Lietuvos politinės srovės sprendė ideologinės polemikos dėl valdžios legitimavimo

kontekste. Tai neleido nuosekliau susieti vertikaliosios demokratijos dimensijos su kitais demokratijos aspektais ir reflektuoti ją aukštesniu teoriniu lygiu.

Autoritarizmo šalininkai perėmė antidemokratines ankstyvojo elitarizmo idėjas. Jiems konkurencinio elitarizmo demokratija buvo teoriškai klaidinanti ir ideologiškai nepriimtina. Autoriteto ir vado ideologemos tautininkų politinėje srovėje nesukėlė atviros konfrontacijos, tačiau jų įtampa atskleidžia komplikuotą autoritarinio ir totalitarinio mąstymo paradigmų tarpusavio sąveiką antidemokratinėje politinėje sąmonėje.

Kairioji demokratinė mintis visą savo poleminį įkarštį nukreipė rinkimų reikšmei, kaip autoritetų selekcijos ir legitimavimo priemonei, apginti nuo oponentų kaltinimų. Hierarchinių struktūrų ir demokratinių principų suderinamumą ji suprato pernelyg tiesmukiškai, tuo suteikdama oponentams pagrindo įrodinėti, kad demokratijos teorija yra atitrūkusi nuo tikrovės.

Tam tikrų teorinių sąsajų su Vakarų Europoje besiformuojančia konkurencinio elitarizmo demokratijos koncepcija Lietuvoje turėjo krikščioniškosios politinės srovės ideologų samprotavimai. Dėl krikščioniškajai sąmonei būdingo antiliberalumo šios sąsajos liko užuomazginėje stadijoje, neišplėtotos į argumentuotą idėjų sistemą. Tai laikytume viena iš nedaugelio pasitaikiusių, bet neišnaudotų progų švelninti politinio mąstymo vėlavimo pasekmes ir labiau priartėti prie modernaus pasaulio demokratijos supratimo.

NUORODOS IR PASTABOS

[1] Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited.* – New Jersey: Catham House Publishers, 1987. – P.170.

[2] Žr.: Held D. *Models of Democracy.* – Cambridge: Polity Press, 1992. – P. 144–185.

[3] *Ką sako apie demokratiją Edvardas Benešas, Čekoslovakų užsienių reikalų ministeris* // Varpas. 1931. – Nr. 3. – P. 225.

[4] Žr.: Ibid. – P. 226–227.

[5] Žr.:Mantvila J. *Dėl demokratijos ir autoritetų* // Varpas. – 1932. – Nr. 2. –P. 134.

[6] Mantvila J. *Dėl tariamojo demokratijos krizio* // Varpas. – 1931. – Nr. 2. – P. 115.

[7] Žr.: Mantvila J. *Principinės liaudininkų ideologijos idėjos.* – Kaunas: „Varpo" b-vės spaustuvė, 1932. – P. 10–11.

[8] Vado sąvoka tautininkų politiniame žodyne atsirado dar iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, bet iki pat 3-ojo dešimtmečio pabaigos vadizmo ideologija nebuvo

įgavusi monopolinės padėties nei tautininkų mąstyme, nei oficialiojoje autoritarinio režimo doktrinoje.

[9] Gustainis V. *Demokratija ir jos vadai* // Raštai. – Vilnius: Mintis, 1991. – P. 302.

[10] Žr.: Juodeika V. *Vadų atranka ir demokratija* // Naujoji Romuva. – 1933. – Nr. 140–141. – P. 700–703.

[11] Žr.: J.U. *Demokratinė tvarka ir vadų klausimas* // Naujoji Romuva. – 1933. – Nr. 143. – P. 759–761.

[12] Juodeika V. *Dėl vadų atrankos* // Naujoji Romuva. – 1933. – Nr. 154. – P. 995.

[13] Ibid. – P. 996.

[14] Žr.: Sartori G. *Op. cit.* – P. 151.

[15] Dahl R. *Demokratija ir jos kritikai.* – Vilnius: Amžius, 1994. – P. 89.

[16] Dirmeikis B. T. *Vado problema* // Akademikas. – 1933. – Nr. 4. – P. 61.

[17] Razma J. *Tauta ir asmenybė* // Akademikas. – 1934. – Nr. 14. – P. 313.

[18] Alantas V. *Vadovybės principas valstybės gyvenime.* – Kaunas: Išleido lietuvių Tautininkų Sąjunga, 1937. – P. 10.

[19] Stankūnas D. *Asmuo ir idėja* // Akademikas. – 1933. – Nr. 9. – P. 167.

[20] Žr.: Gustainis V. *Kolektyvizmas ir asmenybė* // Akademikas. – 1934. – Nr. 6–7. – P. 141.

[21] Ibid. – P.142.

[22] Žr.: Šiliauskas S. *Liberalizmo vertinimai XX a. 4-ojo dešimtmečio Lietuvos politinėje mintyje* // Politologija. – 1996. – Nr. 2 (8). – P. 174–175.

[23] Stankūnas D. *Kolektyvas ir asmenybė* // Akademikas. – 1934. – Nr. 9. – P. 199–200.

[24] Vientautas. *Organiškoji ar klasinės demokratijos valstybė?* // Kultūra. – 1936. – Nr. 6–7. – P. 399.

[25] Ibid. – P. 401.

[26] Slavėnas P. *Demokratijos likimas* // Židinys. – 1940. – Nr. 5–6. – P. 551.

[27] Ibid. – P. 554.

[28] Keliuotis J. *Vadų psichologija* // Naujoji Romuva. – 1934. – Nr. 184–185. – P. 509.

[29] Žr.: *Į organiškosios valstybės kūrybą* // Lietuvos filosofijos istorija: paminklai ir tyrinėjimai. I dalis. – Vilnius: Mintis, 1990. – P. 70–71.

Summary

THE CONCEPT OF ELITE AND DEMOCRACY IN THE POLITICAL THOUGHT OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN THE PERIOD OF 1918 – 1940

The transformation of democratic theory in the early XXth century is bound to the model of Competitive Elitism. The article deals with the situation of Lithuanian Political Thought in the Republic of Lithuania (1918-1940). Author is interested in reflecting on the concept of the Modern Democracy in Lithuania during this period.

Within variable political trends the problem of effective political leadership

came to discussed in the context of ideological polemics. The Nationalist-trend ideologists rejected deliberately the method of legal authority legitimation and better preferred traditional and charismatic one. Save declaring the idea of the "Nation's Leader", radical Nationalists failed to provide for the change of authoritarian regime to totalitarian one. The Left-wing democratic thought interpreted elections as a method of authority selection and legitimation. They believed that the elitist democracy goes at variance with the normative theory of democracy. On its side, Christian democratic thought had little in common with a more realist elitist concept of democracy. However, by reason of antiliberalist character, these ideas were never developed.

Author states that there was an insuffiecient number of social-political and methodological-theoretical preconditions to incite a more realist interpretation of modern democracy in Lithuanian political thought of the period. Majority of Lithuanian political elite rejected the notion of liberal democracy. Theremore, the democratic thought failed to overcome perfectionist attitude towards democracy, thus real political processes of democracy functioning in hierarchic structure of governing remained unanalysed. The main conclusion of this article is that opportunity to modernise political thinking and thus get closer to modern democratic thought was missed.